

Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 16, No 2, Autumn & Winter 2023
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2023.232997.1259>

Research Paper

The History of the Awakening of Persian Women: a Case Study of the First Journalistic Experience of Persian Women in the Pahlavi Era

Ziba Ghafory

PhD of history of Iran in the Islamic era, Department of history, shiraz University, shiraz, Iran. Email: ghafory.ziba@gmail.com

Received: 2023/09/03 PP 239-260 Accepted: 2023/10/21

Abstract

After the constitutional revolution, women in the provinces, as well as in the capital, became involved in social activities such as the founding of schools, associations and newspapers. Women in Fārs and the city of Bushehr (which was part of the province during the Pahlavi period) also followed suit. This research attempts to determine the characteristics of women's first experiences in journalism and the people involved based on a descriptive-analytical method using archival documents. According to the research findings, Shaukat Salami, one of the leading educated women in Bushehr at the beginning of the Pahlavi period, founded the first school for girls in Bushehr with the help of dignitaries and merchants of the city. Later, she published the *Nurafshan* newspaper to achieve women's rights and their participation in political and social activities. Although it was a right-wing newspaper, *Nurafshan* published articles on women's demands in all its issues.

Keywords: Bushehr, Newspaper, Shaukat Salami, Noorafshan.

Citation: Ghafori, Ziba. 2023. *The History of the Awakening of Persian Women: a Case Study of the First Journalistic Experience of Persian Women in the Pahlavi Era*, Journal of History of Iran, Autumn and Winter, Vol 16, No 2, PP 239-260.

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

According to the religion of Islam and the verses of the Holy Qur'an, men and women are equal to each other. In the Holy Qur'an, God addresses men and women equally, sends down his instructions and commands to them equally, and does not separate them from each other. In the Qur'an, men and women have the same creation: "O people! Fear your Lord, who created you from a single soul and created your mate from him..." (Al-Nisa', 1). In addition, regarding duties, rewards, and punishments, the Qur'an addresses men and women equally: "So their Lord answered their supplication and [said] I will not allow the action of any of you, male or female, who I will not destroy you from each other" (Al-Imran/195). Also, in the Qur'an, women are equal to men in terms of titles and human and religious benefits: "On the day when you see believing men and women whose light is running ahead of them and to their right, [they will be told:] Today you will be given good tidings of gardens. Under those [trees] streams flow, you will live forever in them; this is a great success" (Al-Hadid/12).

However, various reasons caused Muslims to deviate from the laws of Islam and Iranian women were driven to the interior until the Qajar era. Women were considered the second sex, and atrocities were always allowed against them. Insecurities, avoiding relations with non-intimates and such things were among the causes of restricting women and confining them at home. In the meantime, even the need for literacy was not an issue for women. Of course, the girls of the middle and upper classes of society learned to read and write through the teacher of the house. This situation continued until the middle of the Qajar era, until familiarity with new and western ideas affected the people, and issues such as women's literacy, their greater presence in society, assuming various jobs, and even their free presence in circles and gatherings were raised. In line with these developments, women's opinions also gradually changed. The constitutional revolution is a turning point in changing the status of Iranian women. Not only did they participate in this revolution, but also they were able to gain privileges such as the establishment and expansion of girls' schools in a new style. By being in the community, women found the opportunity to form associations to express their political opinions and demands. They also established a newspaper to convey their voice to men and the whole community. This first started in Tehran and then quickly spread to the cities. The present research aims to answer the question of what was the first journalism experience of women in Fars province and who played a role in this matter. It is obvious that

investigating this issue helps us to understand the social history of Bushehr and the process of entry of Bushehr women into the field of science, knowledge and culture. It seems that the actions of Shaukat Salami, one of the leading and educated women living in Bushehr, were very effective in this field. Her pioneering efforts in launching the first girls' school and the first women's newspaper in Bushehr serve as a beacon of hope and inspiration for the future.

Materials and Methods

The current study's research method is based on historical, descriptive, and analytical methods. Our approach is thorough, utilizing archival and library resources and reviewing relevant newspapers, sources, books, and articles. This comprehensive method ensures that we have collected all the necessary information to present a complete picture of Shaukat Salami and Nourafshan newspaper.

While no book or article has been published about Shaukat Salami and Nourafshan newspaper, our research is significant because it gathers scattered and limited references from various sources. Sadr Hashemi (1327), in his book *History of Journals and Press*, mentioned Nourafshan newspaper and the year of its publication. Pari Sheikhu-Islami (1351) also spoke briefly (on one page) about the activities of Shaukat Salami in the book *Women in Iran and the World: Women Journalists and Thinkers of Iran*. Gholamhossein Salehiar (1351) in the book "The Face of Contemporary Press" has described the identity of Nourafshan newspaper in a few lines. Abu Torabian (1356) also mentioned a series of general information about Nourafshan newspaper in the book of *Iranian Press from 1320 to 1326*, including the licensee, editors, date of publication, first issue, place of publication, and newspaper position. Qasim Yahosseini (1374) has provided the reader with more information about the Nourafshan newspaper and the life of Shaukat Salami in the book of *Bushehr press*, a key element in the history of Iranian journalism, compared to the above researches. Siddiq Babran (1381) also mentioned only the birth certificate of Nourafshan newspaper in the book of *special women's publications*. Siros Rumi (1388) in his book "Persian press history" has mentioned only the beginning and end years, the type of publication and the name of the director of Nourafshan newspaper. Abdul Karim Mashayikhi (2015) in his book on *Bushehr city education*, he spoke briefly about the establishment of the first modern girls' school by Hemat Salami, but he did not mention Nourafshan newspaper. Our research, therefore, is a significant contribution to the literature,

providing a comprehensive understanding of the first journalistic experience of Persian women during the Pahlavi era

Results and Discussion

The first attempt of women to enter the press goes back to the era of the Constitutional Revolution. Despite the societal norms and challenges, they published articles in newspapers such as *Majlis*, *Nedaya Vatan*, *Habal al-Matin*, and *Sur Esrafil*. At this time, women sent their demands, objections, and criticisms about issues such as women's right to education, the electoral system, and participation in political affairs in the form of open letters to publications and newspapers, and they printed these letters. It should be noted that these letters were often published under pseudonyms, a testament to their perseverance and determination.

During the period of the first parliament, women published their demands and opinions through constitutionalist newspapers, but gradually they thought of establishing a newspaper and directly entered the field of journalism. In this way, on 10 Ramadan 1328 AH/15 September 1910, the first women's magazine was published in Tehran under the initiative of Banu Kahal with the title of *Danesh* newspaper. She was the first female Iranian ophthalmologist who was trained by American missionaries, and received permission to practice medicine from them. In this newspaper, Kahal did not pay attention to political issues and only focused on issues related to women, such as child rearing, housekeeping, husbandry, women's literacy, and hygiene and health issues. The impact of these publications on societal change cannot be overstated, as they brought women's issues to the forefront and paved the way for further progress.

Shokoofeh was the second women's magazine that was published in Tehran from Dhu Hijjah 1330 to Dhu Qadah 1334 under the management of Maryam Omid, nicknamed *Mozin al-Sultaneh*. The policy of this newspaper was also similar to that of *Danesh*. *Zaban Zannan* was the third newspaper *Siddiqā Dolatabadi* published in Isfahan on 20 Shawwal 1919/1337 AH. This newspaper published only women's articles. At first, he paid attention to issues such as housekeeping, health, and husbandry, but then he started to raise political and feminist issues. The next newspaper was *Nama Banavan*, published in Dhu Qadah 1338/July 1920 in Tehran under the initiative of *Shahnaz Azad*. In the same year, *Alam Nesvan* newspapers were published under the management of *Nawabe Safavi* in Tehran and *Jahan Zannan* under the efforts of *Fakhr Afaq Parsa* and his wife in Mashhad. *Jamiat Naswan Watankhah Iran* magazine was published in

Tehran in 1302 under the management of an association with the same name and under the franchisee of Moloch Eskandari. The following newspaper was Naswan Shargh, published by Marzieh Zarrabi in Bandar Anzali in 1304. *Pik Saadat Nesvan* was also published in 1306 in the city of Rasht under the efforts of Roshank Nooddoost. Finally, the *Noorafshan* newspaper was published in Bushehr in 1309.

The status of women in Bushehr during the Qajar period and early Pahlavi period did not achieve reasonable rights like in other regions of Iran. Men, based on their traditional beliefs, instigated the prohibition of women's presence in the communities. They even believed that teaching women could lead to unhealthy relationships between men and women. However, some nobles and nobles educated their daughters. In this situation, the girls' school "Banat Nesvan" was established in a new style, which Shaukat Salami created as the first female founder of a girls' school in Bushehr. Considering the low-level culture of the society and religious beliefs about the necessity of women's education, the girls' school initially needed to attract more attention. However, with the efforts of Shaukat Salami and mujtahids and clerics, the public attitude towards girls' education gradually changed, and women sent them to this school. Over time, the school had financial problems and was on the verge of closure, but with the help of Armenian founders and modern educational institutions, the financial problem was solved, and the school survived. In addition, with the establishment of elementary and high schools for girls by Salami, women's education was strengthened in Bushehr. Shaukat Salami was an educated and knowledgeable woman of Bushehr who was involved in developing women's education. He worked hard to improve the education of girls in Bushehr, and after his retirement, he went to Shiraz. He died in 1348 after enduring a period of illness.

Nourafshan, a newspaper published by Shaukat Salami in Bushehr, attracted the attention of Iranian women's cultural circles. After the murder of his wife, the publication of *Nourafshan* was closed, but with the cooperation of Seyyed Ali Behbahani, it was republished, and finally, facing the warning of the Ministry of Education, Shaukat Salami was issued permission to publish it in 1322. The Ministry of Culture, General Directorate of Writing, approved the *Nourafshan* newspaper Bushehr to be published under the editorship of Mrs. Shaukat Salami. Its content included local news, advertisements, and scientific and historical materials. The newspaper also published government announcements and scientific articles. However, there is no complete archive

of this newspaper, and only three issues are accessible in the National Library and Tehran Document Center archives. Other issues are not found in other archives.

Conclusion

Shaukat Salami is among the pioneering Iranian women to have overseen a newspaper publication in Fars following the constitutional revolution and during the initial Pahlavi era. Beyond her involvement in journalism, Shaukat Salami was a prominent advocate for girls' education and literacy. She achieved a significant milestone by establishing the first modern-style girls' school in Bushehr. Subsequently, she embarked on the groundbreaking venture of launching the Nourafshan newspaper, marking a watershed moment in women's journalism in Fars. Despite being commonly characterized as right wing and conservative in her political leanings, her enduring legacy of establishing a school for girls and championing women's literacy underscores her intellect and erudition. Shaukat Salami understood the pivotal role of fostering female literacy as the initial stride in liberating women from ignorance. Therefore, her establishment of a girls' school heralded a new era of literacy in Bushehr.

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

مجله تاریخ ایران

سال ۱۶، شماره ۲، پاییز و زمستان، ۱۴۰۲
شاپا الکترونیکی: 2588-6916 شاپا: 2008-7357

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2023.232997.1259>

مقاله پژوهشی

تاریخ بیداری زنان فارس (مطالعه موردی: نخستین تجربه روزنامه‌نگاری زنان فارس در عصر پهلوی)

زیبا غفوری ^{id}

دانش آموخته دوره دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. رایانامه: ziba.ghafory@gmail.com

دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۱۲ صص ۲۳۹-۲۶۰ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۲۹

چکیده

پس از انقلاب مشروطه، به تاسی از زنان پایتخت، زنان سایر ایالات نیز قدم به عرصه فعالیت‌های اجتماعی نهادند و به تأسیس مدارس و راه‌اندازی انجمن‌ها و روزنامه‌ها پرداختند. زنان ایالت فارس و شهر بوشهر نیز که در عصر پهلوی یکی از شهرستان‌های ایالت فارس محسوب می‌شد، به پیروی از زنان سایر مناطق ایران، به این عرصه قدم نهادند. پژوهش حاضر با اتکا به رویکرد توصیفی و تحلیلی و با استفاده از منابع آرشیوی و کتابخانه‌ای درصدد پاسخگویی به این پرسش است که نخستین تجربه روزنامه‌نگاری زنان در ایالت فارس چگونه بود و چه کسی یا کسانی در این امر نقش داشتند. براساس یافته‌های تحقیق، شوکت سلامی، از زنان پیشرو و تحصیل‌کرده ساکن بوشهر، ابتدا به کمک بزرگان و تجار برجسته شهر نخستین مدرسه دخترانه را در بوشهر تأسیس کرد و سپس با هدف احقاق حقوق زنان و مشارکت آنها در امور سیاسی و اجتماعی، روزنامه نورافشان را منتشر نمود. خطمشی این روزنامه راست‌گرا بود، اما در تمامی شماره‌های خود با انتشار مقالاتی به طرح مطالبات زنان پرداخت.

واژه‌های کلیدی: بوشهر، روزنامه، شوکت سلامی، نورافشان.

استناد: غفوری، زیبا. ۱۴۰۲. تاریخ بیداری زنان فارس (مطالعه موردی: نخستین تجربه روزنامه‌نگاری زنان فارس در عصر پهلوی)، مجله تاریخ ایران، پاییز و زمستان، سال ۱۶، شماره ۲، ۲۳۹-۲۶۰.

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

به حکم دین مبین اسلام و آیات قرآن کریم، زن و مرد با یکدیگر برابرند. خداوند در قرآن کریم مرد و زن را به یکسان خطاب قرار می‌دهد و رهنمودها و دستوراتش را به یکسان بر آنها نازل می‌نماید و آن دو را از یکدیگر جدا نمی‌کند؛ در قرآن زن و مرد از خلقت واحدی برخوردارند: «ای مردم، از پروردگارتان که شما را از نفس واحدی آفرید و جفتش را [نیز] از او آفرید... پروا نمایید» (نساء/۱). علاوه بر این، در باب وظایف و پاداش و کیفر نیز، قرآن زن و مرد را یکسان خطاب قرار می‌دهد: «پس پروردگارتان دعای آنان را اجابت کرد و [فرمود] من عمل هیچ صاحب عملی از شما را، از مرد یا زن، که از همدیگرید، تباه نمی‌کنم» (آل عمران/۱۹۵). همچنین در قرآن، زنان در القاب و مزایای انسانی و ایمانی همه جا هم‌پایه مردانند: «آن روز که مردان و زنان مؤمن را می‌بینی که نورشان پیشاپیش‌شان و به جانب راستشان دوان است، [به آنها گویند]: امروز شما را مژده باد به باغ‌هایی که از زیر [درختان] آن نهرها روان است، در آنها جاودانید، این است همان کامیابی بزرگ» (الحدید/۱۲).

با این حال دلایل مختلفی سبب شد مسلمانان از قوانین اسلام دور بیفتند و زنان ایرانی تا عصر قاجار به اندرونی‌ها رانده شوند. زنان جنس دوم تلقی شدند و همواره اجحافتی در حق آنان روا داشته شد. نامنی‌ها، پرهیز از رابطه با نامحرم و مواردی از این قبیل از علل محدود شدن زنان و محصور شدن آنها در خانه بود. در این میان، حتی لزوم سوادآموزی نیز برای زنان مطرح نبود. البته دختران طبقات متوسط و بالای جامعه از طریق معلم سرخانه خواندن و نوشتن را فرا می‌گرفتند. این وضعیت تا میانه عصر قاجار تداوم داشت تا اینکه آشنایی با اندیشه‌های جدید و غرب مردم را تحت تأثیر قرار داد و مسائلی نظیر سوادآموزی زنان، حضور بیشتر آنها در اجتماع، بر عهده گرفتن مشاغل گوناگون و حتی حضور آزادانه آنها در محافل و مجالس مطرح گردید. همسو با این تحولات، به تدریج عقاید زنان نیز دگرگون شد. انقلاب مشروطه نقطه عطفی در تغییر وضعیت زنان ایرانی است. آنها نه تنها در این انقلاب سهمیم بودند، بلکه توانستند امتیازاتی چون تأسیس و گسترش مدارس دخترانه به سبک نوین را به دست آورند. زنان با حضور در اجتماع این فرصت را یافتند که برای طرح نظرات سیاسی و مطالبات خود انجمن‌هایی تشکیل دهند. همچنین برای رساندن صدای خویش به مردان و کل اجتماع، اقدام به تأسیس روزنامه نمودند. این امر ابتدا در تهران شروع شد و سپس به سرعت به شهرستان‌ها تسری یافت. پژوهش حاضر درصدد است به این سؤال پاسخ دهد که نخستین تجربه روزنامه‌نگاری زنان ایالت فارس چگونه بود و چه کسی یا کسانی در این امر نقش داشتند. بدیهی است بررسی این موضوع به شناخت ما از تاریخ اجتماعی بوشهر و نیز روند ورود زنان بوشهر به عرصه علم، دانش و فرهنگ کمک می‌کند. به نظر می‌رسد اقدامات شوکت

سلامی، از زنان پیشرو و تحصیل کرده ساکن بوشهر، در این زمینه بسیار مؤثر واقع گردید. او توانست نخستین مدرسه دخترانه و نخستین روزنامه زنان را در بوشهر راه‌اندازی کند.

تاکنون در باب شوکت سلامی و روزنامه *نورافشان* کتاب یا مقاله‌ای منتشر نشده است. اما در برخی پژوهش‌ها اشاراتی پراکنده و محدود در این زمینه دیده می‌شود. صدر هاشمی (۱۳۲۷) در کتاب *تاریخ جراید و مطبوعات به روزنامه نورافشان* و سال انتشار آن اشاره کرده است. پری شیخ‌الاسلامی (۱۳۵۱) نیز در کتاب *زن در ایران و جهان: زنان روزنامه‌نگار و اندیشمند ایران*، به صورت مختصر (در حد یک صفحه)، در باب فعالیت‌های شوکت سلامی سخن گفته است. غلامحسین صالحیار (۱۳۵۱) در کتاب *چهره مطبوعات معاصر شناسنامه روزنامه نورافشان* را در چند خط بیان کرده است. ابوترابیان (۱۳۵۶) نیز در کتاب *مطبوعات ایران از شهریور ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶* به ذکر یک سری اطلاعات کلی در باب روزنامه *نورافشان* شامل صاحب امتیاز، سردبیران، تاریخ انتشار، نخستین شماره، محل انتشار و موضع روزنامه بسنده کرده است. قاسم یاحسینی (۱۳۷۴) در کتاب *مطبوعات بوشهر رکنی اساسی در تاریخ روزنامه‌نگاری ایران*، در مقایسه با پژوهش‌های فوق، اطلاعات بیشتری در باب روزنامه *نورافشان* و زندگی شوکت سلامی در اختیار خواننده قرار داده است. صدیقه ببران (۱۳۸۱) نیز در کتاب *نشریات ویژه زنان تنها شناسنامه روزنامه نورافشان* را ذکر کرده است. سیروس رومی (۱۳۸۸) در کتاب *شناسنامه مطبوعات فارس تنها به سال‌های آغاز و پایان*، نوع نشریه و نام مدیر روزنامه *نورافشان* اشاره کرده است. عبدالکریم مشایخی (۱۳۹۵) در کتاب *آموزش و پرورش شهرستان بوشهر درباره تأسیس نخستین مدرسه دخترانه نوین به همت سلامی به اختصار سخن گفته*، اما به روزنامه *نورافشان* اشاره‌ای نکرده است. بنابراین، با توجه به نبود پژوهشی مستقل در باب نخستین تجربه روزنامه‌نگاری زنان فارس در عصر پهلوی، در این تحقیق ابتدا درباره وضعیت زنان ایران تا دوره مشروطه صحبت می‌کنیم و سپس به موضوع اصلی مقاله یعنی شوکت سلامی و روزنامه *نورافشان* می‌پردازیم.

روش تحقیق در پژوهش حاضر مبتنی بر روش تاریخی و به شیوه توصیفی و تحلیلی است. روش گردآوری اطلاعات نیز به صورت آرشیوی و کتابخانه‌ای است و روزنامه‌ها، منابع، کتب و مقالات مرتبط بررسی و اطلاعات لازم از آنها گردآوری شده است.

وضعیت زنان در عصر قاجار

چنانچه در مقدمه ذکر شد، زن و مرد در قرآن از جایگاه واحدی برخوردارند. اما جوامع اسلامی به تدریج از قوانین دین اسلام دور شدند و براساس شرایط، رویه‌ای متفاوت از دستورات دینی در پیش گرفتند. جهل و نادانی و زور سه عامل مهمی هستند که در طول تاریخ موجبات بروز اجحاف و ظلم بر زنان را فراهم

آورده‌اند. فضای مردسالارانه جامعه ایران موجب شد زنان هرچه بیشتر به حاشیه رانده شوند و الگوی بانوی شایسته به تدریج به یک زن مطیع و منقاد و خاموش تنزل یابد (احمدی خراسانی ۱۳۸۲، ۲۸). از سوی دیگر حملات متعدد اقوام بیابان گرد نیز به سخت شدن وضعیت زنان منجر شد. پس از ورود اسلام به ایران تا دوران صفویه، ایران شاهد حملات متعدد اقوام بیابانگرد همچون ترکان و مغولان بود. این امر به ناامنی و ناآرامی‌های مکرر منجر گردید. با سقوط صفویان و از میان رفتن دولت مرکزی، دوباره ناامنی سراسر کشور را فرا گرفت. در سراسر این دوره و حتی پس از برآمدن قاجاریه (از دوران فتحعلی شاه تا پایان این سلسله)، درگیری، ناامنی و شورش‌های گاه و بیگاه سراسر کشور از جمله شهرها و روستاها و جاده‌ها را فرا گرفته بود. برای نمونه در سال ۱۲۹۲ق تمام جاده‌های اطراف شیراز به اندازه‌ای ناامن بود که در آنها عبور و مرور صورت نمی‌گرفت (سعیدی سیرجانی ۱۳۶۲، ۵۶). در سرتاسر این دوران مرزها و ایالات مدام دستخوش جنگ و شورش و درگیری بود. در چنین شرایطی تعرض به زنان جزو جدایی‌ناپذیر حملات و قشون‌کشی‌ها بود؛ مثلاً ترکمن‌ها طی حملات خود به نواحی شمالی ایران مردها را کشته و زنان را به اسارت بردند (کتاب آبی ۱۳۶۲، ۱۲۴-۱۲۶).

در چنین اوضاع آشفته‌ای زنان، به حکم ضرورت، هرچه بیشتر در خانه‌ها و اندرونی‌ها محصور شدند. هرچند دین اسلام حضور زنان را به شرط رعایت حجاب و عدم ارتباط با نامحرم، در اجتماع جایز شمرده بود، با گذشت زمان ناامنی، جهل، ناآگاهی و زور مانع از خروج زنان از خانه شد. این عوامل به تدریج لباس دین بر تن کرد و باعث ستم روزافزون بر زنان گردید. زنان نیز خود، به سبب ناآگاهی، آن را پذیرفتند. در واقع آنچه مبتنی بر قوانین عرف و اجتماع جامعه مردسالارانه بود، جنبه دینی یافت و عرصه را بر زنان هرچه تنگ‌تر کرد. علاوه بر این، در شرایط آشفته‌ای که جنگ، تعرض و ناامنی خروج از خانه و حضور در اجتماع را حتی برای مردان دشوار ساخته بود، ضعف جسمانی زنان، میزان آسیب‌پذیری آنها را بیشتر کرده بود و این از دیدگاه اجتماع علتی دیگر برای عدم خروج آنها از خانه بود. بدین ترتیب، اگرچه فضای پر از رقابت اندرونی‌ها نیز برای زنان چندان امن و آرام نبود، عرف جامعه و ناامنی‌ها، آنها را به ماندن در اندرونی تشویق می‌کرد (دلریش ۱۳۷۵، ۱۰۵).^۱

دور بودن از اجتماع و عدم آموزش و تربیت صحیح و گرفتاری‌های زندگی در اندرونی نتیجه‌ای جز جهل و نادانی و بی‌ارادگی برای زنان نداشت. در واقع عامل اصلی تیره‌روزی زنان بی‌سوادی آنان بود. بنابراین، در عصر مشروطه مردان و زنان روشنفکر انتقادهای بسیاری به این وضعیت کردند و بحث سوادآموزی و تحصیل زنان مطرح گردید.

نظام آموزشی ایران تا دوره قاجاریه به روش سنتی و به سه شکل مکتبخانه، مدارس دینی (برای

تحصیل علوم دینی پس از گذراندن دوره مکتبخانه) و تدریس خصوصی در خانه بود (واتسن ۱۳۴۰، ۱۱). دختران در مکتبخانه‌های ملاحجی‌ها آموزش می‌دیدند و همچنین گاه به مکتبخانه‌های عمومی فرستاده می‌شدند. اما آموزش در مکتبخانه‌های عمومی معمولاً برای دختران به دوران چهار تا هفت سالگی محدود بود (قاسمی پویا ۱۳۷۷، ۸۷). تدریس خصوصی روش دیگری برای آموزش دختران بود که عمومیت نداشت و به خانواده‌های متمول اختصاص داشت. البته بسیاری از دختران در منزل نزد پدر، برادر، عمو، همسر و یا سایر محارم آموزش می‌دیدند و باسواد می‌شدند (مستوفی ۱۳۲۱، ۱۲۶). مواد آموزشی در مکتب‌خانه‌ها و در منازل به آموزش قرآن، احکام مذهبی، مسائل دینی، دیوان حافظ، گلستان سعدی، مثنوی مولوی و خلاصه الحساب شیخ بهایی محدود بود (ترابی فارسانی ۱۳۷۸، ۱۰). تا میانه عصر قاجار زنان از وضعیت مناسبی برخوردار نبودند. محصور بودن آنها در اندرونی موجب شده بود که از وضعیت اجتماع آگاهی چندانی نداشته باشند و از سویی مردان آنها را به چشم افرادی نادان و کم‌خرد بنگرند. آنچه بیش از همه باعث نابه‌سامانی وضعیت زنان شده بود، بی‌سوادی آنها بود. این امر از دید زنان آگاه و روشنفکر عصر قاجار دور نمانده بود و آن را باعث بدبختی و بیچارگی زنان می‌دانستند. تاج‌السلطنه، دختر ناصرالدین شاه، از جمله کسانی است که به این مسئله اشاره می‌کند:

خیلی محزون و دل‌تنگ هستم که چرا همجنس‌های من یعنی زن‌های ایران حقوق خود را ندانسته و هیچ درصدد تکلیفات انسانی خود بر نمی‌آیند و به‌طور کلی از جرگه تمدن خارج گشته و در وادی بی‌علمی و بی‌اطلاعی سرگردان هستند. مثل اینکه در اغلب خانواده‌ها می‌گویند این عیب است برای ما که دختر ما به مدرسه برود و باز در همچو روزی، آن بیچاره‌ها را در مگاک هلاک و بدبختی پرورش می‌دهند (تاج‌السلطنه ۱۳۷۸، ۱۲).

آشنایی با فرهنگ غرب در عصر قاجار، تأثیرات مهمی بر وضعیت زنان گذاشت. رفت و آمد به اروپا، تأسیس مدارس جدید، انتشار روزنامه‌های آزاد و نیز ورود روزنامه‌های چاپ خارج از ایران به داخل کشور موجب آگاهی زنان و آشنایی آنها با حقوق خود شد (زاهد ۱۳۸۴، ۶۸-۷۷). روزنامه‌های فارسی‌زبان خارج از ایران در افزایش آگاهی زنان نقش مؤثری داشتند. مثلاً روزنامه‌ی ثریا بر آموزش و پرورش دختران و پسران به‌طور یکسان تأکید و آن را عامل پیشرفت کشور معرفی می‌کند (ثریا، س ۱، ش ۱۰ (۱۹ شعبان ۱۳۱۶/۳۱ دسامبر ۱۸۹۹، ۱۰). در روزنامه‌ی اختر نیز از ضرورت تربیت دختران سخن گفته می‌شود و تربیت زنان اساس تربیت فرزندان و جامعه دانسته می‌شود (اختر، س ۲، ش ۳۶ (۱۰ صفر ۱۲۹۳/۷ مارس ۱۸۷۶، ۱).

بی‌تردید اولین گام برای تغییر وضعیت زنان، آگاه کردن آنها از حقوق خود و علت پایمال شدن آن بود.

این عمل آنها را به حضور در اجتماع و شرکت در امور سیاسی و اجتماعی ترغیب کرد. بدین ترتیب، زنان در انقلاب مشروطه و حوادث پس از آن نقش چشمگیری داشتند. آگاه کردن شاه از نابه‌سامانی وضعیت کشور و مهاجرت علما و خواسته‌های آنان (کرمانی ۱۳۶۲، ۳۹۵)، تهیه مخارج بست‌نشینان در سفارت انگلیس (اعظام قدسی بی‌نا، ۱۳۴۲، ۱۲۹-۱۳۰)، کمک به گردآوری سرمایه لازم برای تأسیس بانک ملی (کرمانی، ۵۵)، مخالفت با اولتیماتوم روسیه (شوستر ۱۳۵۱، ۱۸۸-۱۹۸)، حضور در جبهه‌های نبرد در تبریز (پاولویچ ۱۳۵۷، ۵۵) از جمله نمونه‌های حضور گسترده و قابل توجه زنان در این انقلاب بود. علاوه بر این، در دوران استبداد صغیر، زنانی که عضو انجمن نسوان سعادت بودند، برای تأمین مخارج رزمندگان بختیاری در هنگام فتح اصفهان پیش‌قدم شدند (حبل‌المتین، س ۱۶، ش ۳۳ (۲۲) صفر ۱۳۲۷، ۱۸).

به‌رغم تمامی تلاش‌ها و همراهی‌ها در به ثمر رساندن انقلاب مشروطه، زنان سود چندانی از این انقلاب نصیبشان نشد. آنها نه تنها حق ورود به مجلس را نیافتند، بلکه حق رأی نیز به آنها داده نشد. ملکزاده در کتاب *تاریخ انقلاب مشروطیت ایران* در باب وضعیت زنان در این دوره می‌نویسد:

آنچه ما در این کتاب نگاشتیم شرح حال مردها بود و از زن‌ها که نیمی از جمعیت ایران را تشکیل می‌دهند، نامی برده نشد، زیرا به قول عوام داخل آدم نبودند و در جمع و خرج داخل نبودند. در کشور استبدادی ایران ظلم و ستمگری عادت و طبیعت ثانوی مردم شده بود و هر کس قوی‌تر و زورمندتر بود نسبت به مادون خود ظلم می‌کرد و چون زن‌ها از همه ضعیف‌تر بودند، مظلوم‌ترین طبقات ایرانی محسوب می‌شوند... زن‌ها را به حدی تحقیر می‌کردند که مردها آنها را ضعیفه می‌گفتند و از بردن نام آنها خودداری می‌کردند (ملکزاده ۱۳۷۱، ۵۸).

با این حال زنان از پاننشستند و همچنان به تلاش خود برای بهبود وضعیت زنان و تغییر نگاه جامعه به آنها ادامه دادند. تأسیس مدارس، انجمن‌ها و روزنامه‌ها به منظور آگاه نمودن زنان از حقوق و توانایی‌های خود از جمله اقدامات آنها در این مسیر بود.

آموزش و پرورش زنان به سبک نوین قبل از انقلاب مشروطه آغاز شده بود. نخستین تلاش‌ها در این جهت به همت میسیونرهای مذهبی اروپایی و امریکایی صورت گرفت. هیئت مبلغان امریکایی نخستین مدرسه میسیونری را در شوال ۱۲۵۴ق/دی ۱۲۱۴ش در ارومیه تأسیس کردند. آنان آموزش دختران را نیز به‌طور جدی مد نظر داشتند. با وجود مقاومت‌ها، امریکایی‌ها در سال ۱۲۵۴ق/۱۲۱۷ش یک مدرسه دخترانه در ارومیه تأسیس کردند (رینگر ۱۳۸۱، ۱۲۸-۱۲۹). به تدریج تعداد مدارس دخترانه رو به گسترش نهاد و با وجود مخالفت‌های بسیار، زنان خود به تأسیس مدارس برای دختران همت گماشتند.

نخستین بار طوبی رشديه در سال ۱۳۲۱ق/۱۲۸۰ش، در قسمتی از منزل خود، مدرسه‌ای دخترانه به نام «پرورش» دایر کرد (رشديه ۱۳۶۲، ۱۴۸). بعد از این واقعه، مدارس دخترانه یکی پس از دیگری تأسیس شدند.

انجمن‌های زنان از دیگر ارکانی بودند که پس از انقلاب مشروطه، همسو با حمایت از حقوق زنان و تلاش برای ورود آنان به اجتماع، ایجاد گردیدند. انجمن آزادی زنان یکی از نخستین انجمن‌ها بود که در سال ۱۳۲۴ق تأسیس شد. در میان اعضای این انجمن نام دو تن از دختران ناصرالدین شاه، تاج‌السلطنه و افتخارالسلطنه، دیده می‌شود (آفاری ۱۳۷۷، ۲۳-۲۴).

نخستین تلاش زنان برای ورود به عرصه مطبوعات به دوران انقلاب مشروطه بازمی‌گردد. آنها ابتدا به چاپ مقالاتی در روزنامه‌هایی همچون مجلس، ندای وطن، حبل‌المتین و صور اسرافیل پرداختند. در این برهه زنان خواسته‌ها و اعتراضات و انتقادهای خویش را در باب اموری نظیر حق آموزش زنان، نظامنامه انتخابات و مشارکت در امور سیاسی در قالب نامه‌های سرگشاده به نشریات و روزنامه‌ها می‌فرستادند و آنها نیز این نامه‌ها را چاپ می‌کردند. لازم به ذکر است این نامه‌ها اغلب با نام مستعار منتشر می‌شدند (حبل‌المتین، س ۱۴، ش ۱۷) (دوشنبه ۱۶ شوال ۱۳۲۴/۳ دسامبر ۱۹۰۶، ۷-۸؛ حبل‌المتین، س ۱۴، ش ۴۰) (۲۱ ربیع‌الثانی ۱۳۲۵/۳ ژوئن ۱۹۰۷، ۱۵-۱۶؛ صور اسرافیل، س ۱، ش ۸) (جمادی‌الاول ۱۳۲۵، ۴).

در دوره مجلس اول، زنان خواسته‌ها و نظرات خویش را از طریق روزنامه‌های مشروطه‌خواه منتشر می‌کردند، اما به تدریج خود به فکر تأسیس روزنامه افتادند و مستقیماً قدم به عرصه روزنامه‌نگاری نهادند. بدین ترتیب، در ۱۰ رمضان ۱۳۲۸ق/۱۵ سپتامبر ۱۹۱۰م، نخستین نشریه زنان به همت بانو کحال با عنوان روزنامه دانش در تهران منتشر گردید. وی نخستین بانوی چشم‌پزشک ایرانی بود که نزد میسیونرهای امریکایی تعلیم دیده و از آنها اجازه طبابت یافته بود (رایینو ۱۳۷۲، ۱۴۱). کحال در این روزنامه به مسائل سیاسی توجهی نداشت و تنها به امور مربوط به زنان نظیر بچه‌داری، خانه‌داری، شوهرداری، سوادآموزی زنان، حفظ‌الصحه یا مسائل بهداشتی می‌پرداخت (دانش، س ۱، ش ۱) (۱۰ رمضان ۱۳۲۸، ۲؛ دانش، س ۱، ش ۲) (پنجشنبه ۲۴ رمضان ۱۳۲۸، ۷؛ دانش، ش ۳) (۹ شوال ۱۳۲۸، ۱). شکوفه دومین نشریه زنان بود که به مدیریت مریم عمید، ملقب به مزین‌السلطنه، از ذیحجه ۱۳۳۰ تا ذیقعد ۱۳۳۴ قمری در تهران منتشر گردید. خط‌مشی این روزنامه نیز مشابه دانش بود (شیخ‌الاسلامی ۱۳۵۱، ۸۳). زبان زنان سومین روزنامه بود که صدیقه دولت‌آبادی در ۲۰ شوال ۱۳۳۷ق/۱۹۱۹م در اصفهان منتشر کرد. این روزنامه تنها مقالات زنان را منتشر می‌نمود. ابتدا به مسائلی نظیر خانه‌داری، بهداشت و شوهرداری توجه داشت، اما بعد به طرح مسائل سیاسی و فمینیستی پرداخت (زبان زنان، س ۲،

ش ۹ (۳ رمضان ۱۳۳۸، ۴: آفاری ۱۳۷۶، ۳۷۳). روزنامه بعدی *نامه بانوان* بود که در ذیقعدہ ۱۳۳۸/زوییه ۱۹۲۰ در تهران، به همت شهناز آزاد منتشر گردید. در همین سال روزنامه‌های *عالم نسوان* به مدیریت نوابه صفوی در تهران و جهان زنان به همت فخر آفاق پارسا و همسرش در مشهد منتشر گردید. مجله جمعیت *نسوان وطن‌خواه ایران* در سال ۱۳۰۲ش به مدیریت انجمنی به همین نام و به صاحب امتیازی ملوک اسکندری در تهران منتشر شد. روزنامه بعدی *نامه نسوان شرق* بود که مرضیه ضرابی در سال ۱۳۰۴ش در بندر انزلی منتشر کرد. *بیک سعادت نسوان* نیز در سال ۱۳۰۶ش در شهر رشت به همت روشنگ نوع‌دوست منتشر شد. در نهایت نیز روزنامه *نورافشان* در سال ۱۳۰۹ش در بوشهر چاپ گردید (شیخ‌الاسلامی، ۸۲-۱۴۷؛ صدر هاشمی ۱۳۲۷، ۴-۲۶۲-۲۶۷ و ۱۸۲/۲).

وضعیت زنان بوشهر

زنان بوشهر نیز مانند زنان سایر نقاط ایران در عصر قاجاریه و ابتدای پهلوی از لحاظ آموزش، سواد و بهره‌مندی از حقوق انسانی از وضعیت مناسبی برخوردار نبودند. محیط مردسالار و سنتی بوشهر (همچون سایر نقاط ایران در برهه مذکور) اجازه نمی‌داد زنان در اجتماع حضور یابند. سوادآموزی برای زنان نه تنها لازم دانسته نمی‌شد، بلکه مضر و خطرناک نیز تلقی می‌شد، زیرا ممکن بود باعث ارتباط ناسالم زن و مرد گردد. از این رو عقیده داشتند زنان در حد تعلیم قرآن سواد داشته باشند کافی است (تمدن، س ۱، ش ۱۲ (۷ ربیع‌الاول ۱۳۲۵، ۴). به‌رغم این نگاه، برخی از مردم، به‌ویژه اشراف و اعیان، دختران خود را در سنین پایین به مکتب‌خانه‌ها می‌فرستادند و یا در خانه تحت نظر ملاجی‌ها تعلیم می‌دادند. زنان خانواده‌های مذهبی نیز در این دسته قرار داشتند. برای مثال دختر آیت‌الله بلادی بوشهری، فاطمه بلادی، شاعری برجسته بود. کتاب شعری از او با عنوان *فائزه* به جای مانده که حاوی اشعاری به سبک شعرای برجسته همچون سعدی و حافظ است (منوچهر آتشی، «ابدیت اندوه»، هفته‌نامه آئینه جنوب، بوشهر، س ۲، ش ۴۹ (بهار ۱۳۷۴، ۵). با این حال، تعداد این‌گونه زنان در بوشهر اندک بود. بنابراین، تعدادی از اهالی بوشهر درصدد حمایت از سوادآموزی زنان برآمدند و بر تأسیس مدارس دخترانه تأکید کردند. روزنامه *مظفری* به سردبیری میرزا علی‌آقا لیب‌الملک در این زمینه بسیار کوشید. در نهایت، با حمایت بزرگان بوشهر، نخستین مدرسه دخترانه به سبک جدید به همت شوکت سلامی (مؤسس روزنامه *نورافشان*) تأسیس شد. در ادامه فعالیت‌های شوکت سلامی به‌عنوان نخستین زن مؤسس مدرسه دخترانه و نیز نخستین زن روزنامه‌نگار در بوشهر شرح و بررسی خواهد شد.

شوکت سلامی، نخستین بانوی روزنامه‌نگار ایالت فارس

شوکت سلامی در خانواده‌ای متوسط و مذهبی در شهر همدان دیده به جهان گشود. وی آموزش‌های ابتدایی را در همان شهر به پایان رساند و سپس به منظور فراگرفتن علوم دینی و اسلامی و ادامه تحصیل او را به نجف اشرف در عراق فرستادند. در این شهر مدتی را به فراگرفتن عربی، فقه و اصول سپری کرد و همزمان با انقلاب مشروطه به ایران آمد (قاسم یاحسینی، مطبوعات بوشهر رکنی اساسی در تاریخ روزنامه‌نگاری ایران (بوشهر: اداره کل فرهنگ ارشاد اسلامی استان بوشهر، ۱۳۷۴، ۹۷). وی در شهر شیراز به همسری عباس سلامی، وکیل دادگستری شهر بوشهر، درآمد و همراه وی راهی این شهر گردید (شیخ‌الاسلامی، ۱۷۵).

در آن زمان بوشهر مدارس دخترانه نداشت و تنها چند مکتبخانه در این شهر دایر بود که عم‌جزء و گلستان در آنها تدریس می‌شد. اشراف نیز برای آموزش دختران خود معلم سرخانه استخدام می‌کردند. شوکت سلامی با حمایت همسرش و نیز مساعدت و همکاری برخی از تجار و بازرگانان برجسته و علم‌دوست بوشهر، به‌ویژه معین‌التجار بوشهری، اقدام به تأسیس اولین مدرسه دخترانه به سبک نوین در بوشهر کرد. این مدرسه «بنات نسوان» (بعدها به مدرسه دخترانه معینی تغییر نام داده شد و تاکنون در ساختمانی مجاور استانداری بوشهر فعال است). نام گرفت که در کنار مسجد شیخ سعدون در محله کوتی قرار داشت (یاحسینی، ۹۸).

به دلیل پایین بودن سطح فرهنگ جامعه و وجود برخی پندارهای مذهبی در باب ضرورت نداشتن تحصیل بانوان، از مدرسه بنات نسوان در آغاز استقبال خوبی نشد و مردم روی خوش به آن نشان ندادند. حتی برخی از روحانیون قشری به مبارزه با آن برخاستند. اما شوکت سلامی عقب‌نشست و به منظور خنثی کردن اقدامات مخالفان، سراغ مجتهدان و روحانیون طراز اول شهر رفت و موفق شد از برخی از آنان فتوای مجاز بودن تحصیل دختران در مدارس نوین را بگیرد. آیت‌الله سید عبدالله مجتهد بلادی یکی از این مجتهدان بود که به تازگی از نجف اشرف به بوشهر آمده بود. با کسب موافقت و رضایت علما و روحانیون، به تدریج دیدگاه مردم نیز در این باب تغییر یافت و دختران خود را به این مدرسه فرستادند (مشایخ ۱۳۹۵، ۱۱۰). پس از چند سال تلاش، مدرسه بنات رونق گرفت و حتی برخی از مکتبخانه‌های سنتی مخصوص دختران نیز در این مدرسه ادغام شدند. یکی از این مکتبخانه‌ها مکتبخانه ملاباجی بود. بانو ملاباجی، چهل سال قبل از سلامی، ابتدا مکتبخانه علوم دینی و زبان فارسی را در بوشهر اداره می‌کرد و سپس مدرسه معینی را تأسیس کرده و در بین مردم بوشهر از محبوبیت زیادی برخوردار بود. اما شوکت سلامی موفق شد مکتبخانه او را در مدرسه بنات نسوان ادغام کند (شیخ‌الاسلامی، ۱۷۱).

با گذشت زمان مدرسه کم‌کم دچار مشکلات مالی و اقتصادی فراوانی شد. اکثر دخترانی که به مدرسه بنات نسوان می‌آمدند توان مالی نداشتند و رایگان تحصیل می‌کردند. با افزایش بحران مالی، مدرسه در آستانه تعطیلی قرار گرفت. اما در این زمان موسس خان ارمی، یکی از رؤسای معارف‌پرور گمرک بوشهر، به کمک سلامی شتافت و با اخذ ده شاهی از هر عدل قماش واردشده به گمرک بوشهر و اختصاص دادن آن به مدرسه، نوعی درآمد مستمر برای مدرسه ایجاد کرد و آن را از تعطیلی نجات داد. با به قدرت رسیدن رضاخان و ایجاد نهادهای آموزشی نوین، سلامی در سال ۱۳۰۵ش دومین دبستان دخترانه دولتی را در بوشهر به نام «شاهدخت» بنیان نهاد. این دبستان در آغاز تنها دو کلاس داشت. اما در سال ۱۳۱۴ش تعداد کلاس‌های آن به شش عدد رسید و در سال ۱۳۱۵ش از دبستان به دبیرستان تغییر یافت و سلامی مدیر اولین دبیرستان دخترانه در بوشهر شد (مشایخی، ۱۱۰-۱۱۱).

در سال ۱۳۱۱ش عباس سلامی، همسر بانو سلامی، به ضرب گلوله یک استوار ارتش کشته شد. سلامی در سال ۱۳۱۶ش با سید علی علوی بهبهانی، مشهور به سید علی صحاف، مدیر چاپخانه علوی بوشهر ازدواج کرد (یاحسینی، ۹۹).

سلامی از زنان تحصیل کرده و آگاه عصر خود بود که در راه توسعه آموزش و پرورش بانوان و ترویج فرهنگ جدید در بوشهر تلاش‌های فراوانی کرد و در این مسیر گام‌های مؤثری برداشت. وی حدود ۴۰ سال برای ارتقای آموزش و پرورش دختران بوشهر زحمت کشید و در این راه مشقات فراوانی تحمل نمود. وی بعد از ده‌ها سال تلاش فرهنگی و اجتماعی، از خدمت در اداره فرهنگ و آموزش و پرورش بازنشسته شد. پس از بازنشستگی به شیراز رفت و تا پایان عمر در این شهر اقامت گزید و سرانجام بعد از تحمل یک دوره بیماری در سال ۱۳۴۸ دیده از جهان فرو بست. وی با اینکه زندگی متوسطی داشت، همه دارایی‌اش را پس از مرگ به سازمان شیر و خورشید سرخ اهدا کرد (شیخ‌الاسلامی، ۱۷۱).

روزنامه نورافشان

روزنامه نورافشان در سال ۱۳۰۹ش به همت شوکت سلامی در شهر بوشهر منتشر شد. نورافشان نخستین روزنامه‌ای است که به دست زنان در ایالت بزرگ فارس منتشر شد. اکثر منابع انتشار نخستین شماره این روزنامه را در شهریور ۱۳۰۹ ثبت کرده‌اند، اما ابوترابیان انتشار اولین شماره آن را در مرداد ۱۳۰۹ می‌داند (ابوترابیان، ۱۵۸).

نورافشان آخرین روزنامه‌ای بود که در دوران زمامداری رضاشاه پهلوی در بوشهر انتشار یافت و از آن پس تا سقوط وی هیچ نشریه دیگری در این شهر اجازه انتشار نیافت. مطالب نورافشان را هیئت تحریریه‌ای مرکب از عبدالحمید عطایی، محمدکاظم عطایی، عبدالرحیم جعفری و بانو سلامی تهیه می‌کردند. این

روزنامه به‌طور هفتگی در چاپخانه علوی بوشهر، در تیراژ ۳۰۰ تا ۴۰۰ نسخه و در ۴ تا ۶ صفحه، منتشر می‌گردید (رومی ۱۳۸۸، ۱۲۵).

نورافشان به‌زودی مورد توجه محافل ادبی و خصوصاً محافل فرهنگی زنان سراسر ایران قرار گرفت. مجله عالم نسوان که در تهران منتشر می‌شد، در یکی از شماره‌های خود «تولد» روزنامه نورافشان را به تمامی زنان بوشهر و شوکت سلامی تبریک گفت (یاحسینی، ۱۰۱).

نورافشان از سال ۱۳۰۹ تا ۱۳۱۱ به‌طور مرتب هر هفته در بوشهر منتشر می‌گردید. اما در سال ۱۳۱۱ عباس سلامی، همسر بانو سلامی و مدیر داخلی روزنامه، به قتل رسید. بدین ترتیب، دوره نخست انتشار این روزنامه به پایان رسید و نورافشان به مدت شش سال تعطیل شد. با تأسیس اداره ثبت و ضرورت چاپ آگهی‌های ثبتی در روزنامه‌های محلی بوشهر، دوره دوم انتشار نورافشان از بهار ۱۳۱۶ آغاز گردید. شوکت سلامی که بعد از مرگ همسرش با سید علی بهبهانی ازدواج کرده بود، با همکاری او مجدداً نورافشان را منتشر نمود. اما انتشار دوره دوم نورافشان با واکنش و اخطار وزارت معارف مواجه گردید. چون اداره معارف بوشهر انتشار مجدد روزنامه را به تهران اطلاع نداده بود و همچنین مراحل قانونی انتصاب مدیر داخلی روزنامه طی نشده بود، وزارت معارف به روزنامه نورافشان اخطار داد. علاوه بر این، شماره‌های قبلی نورافشان نیز تا زمان مذکور به مرکز ارسال نشده بود. در پی اخطار وزارت معارف، روزنامه نورافشان سعی کرد مراحل قانونی را انجام دهد و مدارک لازم را به وزارت معارف ارسال کند. بدین ترتیب، در سال ۱۳۲۲ مجوز انتشار روزنامه نورافشان مجدداً به نام شوکت سلامی به شرح زیر صادر گردید:

وزارت فرهنگ اداره کل نگارش... تاریخ ۱۴ مهر ۱۳۲۲ [۱]- اداره کل شهربانی - به موجب قانون مطبوعات مصوب سوم دی‌ماه ۱۳۲۱ [۱] شورای عالی فرهنگ امتیاز روزنامه نورافشان را به نام بانو شوکت سلامی تصویب نموده است که در بوشهر به مدیری و سردبیری خود ایشان منتشر شود (ساکما، سند ۱۳۲۲، ۳۱۰/۳۶۴۰۵، ۱).

محتوای مقالات دوره دوم نورافشان بیشتر درباره اخبار محلی، آگهی و اعلانات ثبتی و برخی مطالب مفید علمی و تاریخی بود و نیز برخی کتب تاریخی به صورت پاورقی در روزنامه چاپ می‌شد. این روزنامه غالباً اعلان‌ها و اعلامیه‌های دولتی را به چاپ می‌رساند و در ستونی با عنوان «گوناگون» مقالات و اخبار علمی و سرگرم‌کننده را منتشر می‌کرد. لازم به ذکر است به دلیل نبود آرشيو کاملی از این روزنامه، اظهار نظر دقیق‌تر در باب آن ممکن نیست. اگرچه سیروس رومی در کتاب شناسنامه مطبوعات فارس از وجود شماره‌های ۳ تا ۲۲۱ روزنامه نورافشان در کتابخانه و مرکز اسناد دانشگاه تهران خبر داده است،

اما هیچ شماره‌ای از این روزنامه در آرشیوهای دانشگاه تهران وجود ندارد. تنها سه شماره از آن در آرشیو کتابخانه ملی و مرکز اسناد تهران موجود است. در سایر آرشیوهای تهران و شهرهای بوشهر و شیراز نیز شماره‌ای از این روزنامه به دست نیامد. لازم به ذکر است اطلاعات منابعی نظیر کتاب مطبوعات بوشهر رکنی اساسی در تاریخ روزنامه‌نگاری ایران، اثر قاسم یاحسینی، حاصل مصاحبه و گفت‌وگو با سالمندان بوشهری است که روزنامه مذکور و شوکت سلامی را به یاد داشته‌اند. بنابراین، ذکر اطلاعات بیشتر در باب این روزنامه و تحلیل محتوا و سبک و سیاق آن ممکن نیست.

الول ساتن، مأمور سیاسی دولت انگلیس و وابسته مطبوعات این کشور در ایران، طی مقالاتی که در انستیتوی ایران‌شناسی در سال ۱۹۸۶ منتشر نمود، مشی سیاسی و موضع اجتماعی نورافشان را در سال‌های پس از شهریور ۱۳۲۰ «کمی راست‌گرا» توصیف کرد. نورافشان به حکومت پهلوی وفادار بود (بوترایان، ۱۵۸).

سلامی در روزنامه خود به زنان نیز توجه داشت و مطالبی در باب حقوق زنان منعکس می‌نمود. در اکثر شماره‌های روزنامه مقالاتی در باب خانواده، بارداری، تولد نوزاد، شوهرداری و طلاق منتشر می‌شد. علاوه بر این، اخبار سایر نشریات زنان در تهران و سراسر نقاط کشور در این روزنامه درج می‌شد (یاحسینی، ۱۰۱-۱۰۲).

در ادامه بخشی از یکی از مقالات نورافشان با عنوان «انتخاب همسر» که به قلم شوکت سلامی نگاشته شده است، آورده می‌شود:

... محرم راز انسان همسر اوست و از او در کشاکش دهر استمداد می‌جوید. شاید در میان اشخاصی که این مقاله را می‌خوانند مردانی باشند که زن‌های خود را در بسیاری از امور ناچیز شمرده و فکر نمایند آنها تا این اندازه اهمیت ندارند که در کارهای بزرگ با ایشان تشریک مساعی کنند، یعنی زنان را کوتاه‌نظر دانسته آنان را برای مداخله در امور ناقص بدانند ... [اما] به‌طوری که تاریخ می‌گوید و اکنون نیز با چشم می‌بینیم، زن از قدیم در میدان نبرد و هنگام آشتی بر سریر فرمانداری، در امور خانوادگی و غیره با مرد همقدم بوده است. آیا برای آنها کافی نیست که بناپارت درباره‌شان بگوید: مادر با یک دست گهواره و با دست دیگر جهان را تکان می‌دهد (نورافشان، س ۲، ش ۱۹ (۲۹ خرداد ۱۳۱۷، ۱).

به نظر پری شیخ‌الاسلامی، نویسنده اکثر مقالات منتشرشده در باب زنان و حقوق آنها در روزنامه نورافشان (که در سراسر دوره انتشار این روزنامه، به‌ویژه در دوره دوم آن، به وفور دیده می‌شدند) بانوان تحصیل‌کرده هندوستان، عربستان و انگلستان بودند. به عقیده او شوکت سلامی از نهضت زنان اطلاع

چندانی نداشت و درگیر آن نبود (شیخ‌الاسلامی، ۱۷۱).

روزنامه *نورافشان* در دوران حیات خود مشکلاتی را از سر گذراند و در دوره‌های زمانی مختلف تعطیل شد و سپس دوباره فعالیت خود را از سر گرفت. در باب دوره‌های تعطیلی و زمان انتشار مجدد روزنامه *نورافشان* اطلاعات دقیقی در دست نیست. منابع مختلف دوره‌ها و زمان‌های مختلفی را ذکر می‌کنند. همان‌گونه که گفته شد، دوره دوم *نورافشان* از سال ۱۳۱۶ شمسی آغاز شد. در سال ۱۳۲۲ مجوز انتشار جدیدی برای *نورافشان* صادر شد. دقیقاً مشخص نیست که در فاصله انتشار دوباره روزنامه در سال ۱۳۱۶ تا سال ۱۳۲۲ که مجوز جدیدی برای آن صادر شد، آیا انتشار آن ادامه داشته است و یا اینکه به خاطر اخطار وزارت معارف، انتشار روزنامه متوقف شده و سپس در سال ۱۳۲۲ مجدداً آغاز به کار کرده است. به هر حال، دوره جدید انتشار *نورافشان* با مجوز تازه از سال ۱۳۲۲ شروع شد و حداقل تا سال ۱۳۲۳ تداوم یافت، زیرا روزنامه *پیغام* که در شیراز منتشر می‌شد، در سال ۱۳۲۳ پیامی برای تشکر از روزنامه *نورافشان* منتشر کرده است:

روزنامه شریفه *نورافشان*، منطبعه بوشهر که از جراید کهن سال کشور است و در مدت ۷ سال خدماتی گرانبها به بنادر جنوب نموده است، انتشار روزنامه *پیغام* را شادباش گفته [است]..
(پیغام، س ۱، ش ۱۸ (فروردین ۱۳۲۳، ۳).

نسخه‌های به‌جامانده از *نورافشان* نشان می‌دهد که این روزنامه یک دوره در سال‌های ۱۳۲۵ و ۱۳۲۶ منتشر می‌شده است. به درستی مشخص نیست که این دوره منقطع از دوره قبل (که از سال ۱۳۲۲ آغاز شده بود) بوده و یا اینکه *نورافشان* طی سال‌های ۱۳۲۲ تا ۱۳۲۶ به صورت مداوم منتشر می‌شده است؛ احتمالاً این دوره سوم یا چهارم انتشار این نشریه بوده است. از طرفی غلامحسین صالحیار دوره انتشار *نورافشان* را از سال ۱۳۲۲ تا سال ۱۳۳۴ به مدت ۱۱ سال ذکر می‌نماید (غلامحسین صالحیار، چهره مطبوعات معاصر (تهران: پرس اجنت، ۱۳۵۱، ۱۹۱). به نظر می‌رسد وی با احتساب دوره‌های توقف و تعطیلی، از دوره یازده‌ساله سخن می‌گوید. علاوه بر این، او نخستین دوره انتشار روزنامه، یعنی سال‌های ۱۳۰۹ تا ۱۳۱۱ و سپس دوره دوم را که از سال ۱۳۱۶ آغاز شده بود نادیده گرفته است. محمد دانشور که در سال ۱۳۲۴ به بوشهر سفر کرده است، در باب روزنامه *نورافشان* می‌نویسد: «... روزنامه ایشان در آن موقع که من آنجا بودم اصلاً منتشر نمی‌شد و بعداً هم در هر چند ماهی یک دفعه انتشار پیدا می‌کرد.» (دانشور ۱۳۸۲، ۱۸۲).

بنابراین، به نظر می‌رسد آنچه پیغام نوشته است صحیح‌تر باشد (اشاره این روزنامه به دوره انتشار هفت‌ساله) و روزنامه *نورافشان* تا سال ۱۳۳۳ به‌طور قطع منتشر می‌شده است، اما نه به صورت مرتب

بلکه به صورت منقطع و در فواصل زمانی مختلف، که اگر بخواهیم اظهارات دانشور را بپذیریم گاه هر چند ماه یک بار منتشر می‌شده است. به هر حال به خاطر نبود آرشیو کاملی از نشریه *نورافشان* و نیز نبود اطلاعات دقیق در منابع معاصر، سخن گفتن از دوران انتشار دقیق این روزنامه مشکل است. در آخر باید گفت روزنامه *نورافشان*، به‌عنوان نخستین روزنامه بانوان در ایالت فارس، نقطه عطفی در تاریخ مطبوعات فارس به شمار می‌رود. در زمانی که تلاش زنان شیرازی برای ورود به عرصه مطبوعات هنوز به ثمر نرسیده بود، شوکت سلامی در یکی از شهرستان‌های ایالت فارس موفق به دریافت امتیاز و انتشار روزنامه شد. علاوه بر این، وی با انتشار مقالات و مطالبی در حمایت از زنان و حقوق آنها، در تاریخ فارس و تاریخ زنان از جایگاه خاصی برخوردار است.

نتیجه‌گیری

شوکت سلامی از نخستین زنان ایرانی است که پس از انقلاب مشروطه و در دوران پهلوی اول موفق به انتشار روزنامه در ایالت فارس گردید. وی نه تنها به روزنامه‌نگاری علاقه‌مند بود، بلکه به تحصیل دختران و سوادآموزی آنها نیز توجه داشت. چنانکه با تلاش‌های بسیار موفق به تأسیس نخستین مدرسه دخترانه به سبک نوین در شهر بوشهر شد. وی سپس روزنامه *نورافشان* را به‌عنوان نخستین تجربه روزنامه‌نگاری زنان در ایالت فارس منتشر کرد. در باب مشی سیاسی شوکت سلامی، منابع مختلف به راست‌گرایی و محافظه‌کار بودن وی اشاره دارند، اما تلاش‌های وی در تأسیس مدرسه برای دختران و حمایت از سوادآموزی زنان نشان می‌دهد ایشان در واقع زنی روشنفکر و آگاه بوده است. او به‌خوبی می‌دانست نخستین قدم برای نجات زنان از جهل و نادانی آموزش سواد به آنان است. به همین سبب اقدام به تأسیس مدرسه دخترانه نمود و توانست سوادآموزی به سبک نوین را در بوشهر بنیان نهد.

یادداشت

لازم به ذکر است که این شرایط بیشتر به جوامع شهری اختصاص داشت. در روستاها و در میان ایلات، زنان به واسطه شرایط زندگی، بیرون از منزل و در کنار مردان کار می‌کردند و تنها در شرایط بحرانی در خانه‌ها می‌ماندند. علاوه بر این، زنان جوامع شهری نیز در دوران امنیت و آرامش، در صورت لزوم، در جامعه حضور می‌یافتند. تاریخ ایران سرشار از نام‌زنانی است که در برهه‌های گوناگون منشأ امور مختلف اعم از خیر و شر شده و در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی فعالیت داشته‌اند.

Reference

- Abu Torabian, Hossein. Press of Iran from September 1320 to 1326, Tehran: Eṭelā'āt, 1977.
- Afary, Janet. "Passing through a rock and a whirlpool: the transformation of the role of men and women in 20th century Iran", Iran-nameh, vol. 59, 1997, pp. 365-388.
- Afary, Janet. Women's Semi-Secret Associations in the Constitutional Revolution, translated by Javad Yousefian, Tehran: Bānū, 2017.
- Ahmadi Khorasani, Noushin. Women under the shadow of godfathers, Tehran: Tūse'eh Publishing House, 2013.
- Aḳtar Vol. 2, No. 36, 10 Safar 1293/7 March 1876.
- Atashi, manouchehr. "Eternity of Sorrow", South Mirror, Bushehr: Vol. 2, No. 49, 1995.
- Blue book. By Ahmad Bashiri, Vol. 1, Tehran: New Publication, 1983.
- Dāneš. No. 3, 9 Shawwal 1328.
- Dāneš. Vol. 1, No. 2, Thursday 24 Ramadan 1328;
- Dāneš. Vol. 1, No.1, 10 Ramadan 1328;
- Daneshvar, Mohammad. Iran's sights and sounds, Tehran: Book World, 1962.
- Delrish, Boshra. Women in the Qajar Period, Tehran: Department of Religious Studies of Art, 1996.
- Ezam Qudsi, Hassan. The book of my memories (or clarifying the history of a hundred years), n.p: n.n, 1963.
- Farsani, Soheila Torabi. Documents from girls' schools from constitutionalism to Pahlavi, Tehran: National Records Organization of Iran, 1999.
- Ghasemi Pouya, Iqbal. New schools in the Qajar era, founders and pioneers, Tehran: Academic Publishing Center, 2017.
- Ḥabl ul-Matīn Vol. 14, No. 40, 21 Rabi'al Thani 1325/June 3, 1907.
- Ḥabl ul-Matīn Vol. 14, No.17, Monday 16 Shawwal 1324/3 December 1906.
- Ḥabl ul-Matīn Vol. 16, No. 33, 22 Safar 1327.
- Kermani, Nazem-ul-Eslam. The Iranian Awakening History, Tehran: Novīn, 1983.
- Malekzadeh, Mehdi. History of Iran's Constitutional Revolution, Tehran: 'Elmī, 1992.
- Mashaekhi, Abdul Karim. Education of Bushehr city, Qom: Şaḥīfe-ye kerad, 2015.
- Mostūfi, Abdullah. Şarḥ-e Zendeġānī-ye Man (social and administrative history of the Qajar period), vol. 1, Tehran: Zavvār, 1942.
- Norafşān. No. 7, June 7, 1946.
- Norafşān. Vol. 2, No. 19, 18 April 1938.
- Norafşān. Vol.16, No. 6, May 28, 1946.

- Norafšān. Vol.17, No. 22, July 22, 1946.
- Parlovich, Mikhail. Three articles on Iran's constitutional revolution, translated by M. Hoshidar, Tehran: Habibi, 1978.
- Peīgām, Vol.1, No. 18, April 1944.
- Rabino, Hyacinth Louis. Persian newspapers from the beginning to 1911, translated and edited by Jafar Khammamizadeh, Tehran: Eṭelā'āt, 1993.
- Ringer, Monica M. Education, Religion, and the Discourse of Cultural Reform in Qajar Iran, translated by Mehdi Haqiqatkhah, Tehran: Qoqnūs, 2001.
- Rommi, Sirus. Birth certificate of Fars Press, Shiraz: Navīd Shiraz, 2018
- Rušdīyeh, šamsuddīn. Savāneḥ-e 'Omr, Tehran: History of Iran Publication, 1983.
- Sadr Hashemi, Mohammad. History of newspapers and press, Isfahan: Kamāl Publications, 1948.
- Saeedi Sirjani, Ali Akbar. Vaqāye'e Etefāqīyeh, Tehran: Novīn, 1983.
- Salehiar, Gholamhossein. The Face of Contemporary Press, Tehran: Agent Press, 1972.
- Sheikh al-Eslami, Pari. Women in Iran and the world: Iranian women journalists and thinkers, Tehran: Mazgraphic, 1973.
- Shuster, Morgan. The Strangling of Persia, translated by Abdul Hossein Shoshtari, Tehran: šafi 'Alīšāh, 1973.
- Šūr Esrāfīl. Vol. 1, No. 8, 2 July 1907.
- Tāj-ul-Saltāneh. Kāṭerāt-e Tāj-ul-Saltāneh, by the efforts of Mansoureh Etehadiyeh and Sirus Saadvandian, Tehran: History Publishing House, 1999.
- Tamadon. Vol. 1, No. 12, 20 April 1907.
- Ṭorayyā. Vol. 1, No.10, 19 Sha'ban 1316/31 December 1899.
- Watson, Robert Grant, History of Iran in the Qajar Period, translated by Abbas Qoli, N.P: N.N, 1961.
- Yahosseini, Qasim. Bushehr press is an essential pillar in the history of Iranian journalism, Bushehr: General Department of Islamic Guidance Culture, Bushehr Province, 2014.
- Zabān-e Zanān. Vol. 2, No. 9, 21 May 1920.
- Zahed, Saeed and Bijan Khaje Nouri. Women's Movement in Iran, Shiraz: Malek Soleīmān, 2005.